

Nútená kolektivizácia poľnohospodárstva v Maďarsku v rokoch 1948 – 1961

József Ö. Kovács

Abstract

Ö. KOVÁCS, József: The Forced Collectivization of Agriculture in Hungary in the years 1948 - 1961.

One of the most comprehensive social operations in the process of Sovietisation was the liquidation of the traditional peasant society. The individual peasant farmers, the organisations and church communities of rural society represented a political counter-base in the path of the communist programme. The land and the people could only be collectivised through the use of terror. The “collective farms” created in the first wave of collectivization were a failure for the programme of Sovietisation. Contrary to the results of many other historical researchers, in his extensive research in all county archives, this author found that the sweeping campaign for full collectivization carried out between 1958 and 1961 used mass violence. The effects of the traumatising that occurred in those days, the emptying of rural social spaces, are still felt today.

Keywords: Peasant society, Sovietisation, Political dictatorship, Agriculture, Collectivization, Violence, Resistance

Aj napriek represívnym protirolníckym opatreniam maďarskej komunistickej strany a potlačeniu revolúcie v roku 1956, viac ako tri štvrtiny maďarských roľníkov odmietlo vstúpiť do družstiev, čo zmenila až nútená kolektivizačná kampaň od konca roka 1958 do začiatku roka 1961.¹ Aj keď táto skutočnosť je sama o sebe dôležitá, keďže mala dosah na viac než 1,2 milióna roľníckych domácností, táto esej sa sústreďí na spoločenské a štrukturálne faktory, ktoré ovplyvnili vnímanie kolektivizácie v Maďarsku. Konkrétne sa zameriava na nasledujúce otázky: Aká traumatizujúca bola kolektivizácia pre spoločnosť? Aké štrukturálne zmeny spôsobila kolektivizácia v zmysle vlastníctva, poľnohospodárskeho hospodárenia a životného štýlu roľníctva?² Ako kolektivizácia (pre)tvarovala spoločnosť ako celok? Aké formy individuálneho a kolektívneho správania sa vyvinuli v priebehu kolektivizačnej kampane?

1 V roku 1958 štatistické zdroje uvádzali, že v súkromnom sektore bolo približne 1,58 milióna poľnohospodárskych robotníkov. V roku 1962 zostalo už len 111-tisíc takýchto pracovníkov. ORBÁN, Sándor. *Két agrárforradalom*. Budapest : Akadémiai, 1972, s. 218. V tom istom období počet robotníkov v družstvách vzrástol z 169-tisíc na 1,2 milióna. VALUCH, Tibor. *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest : Osiris, 2001, s. 199. Podiel nových členov bez majetku bol 53,3 %, preto je ťažké odhadnúť stratu v zmysle hodnoty pozemkov. PETŐ, Iván – SZAKÁCS, Sándor. *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945 – 1985*. Budapest : KJK, 1985, s. 439.

2 WEBER, Max. *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 1. Szociológiai kategóriáiban*. Budapest : KJK, 1987, s. 38; SUTER, Andres – HETTLING, Manfred. Struktur und Ereignis – Wege zu einer Sozialgeschichte. In SUTER, Andres – HETTLING, Manfred (eds.) *Srstruktur und Ereignis. (Geschichte und Gesellschaft: Sonderheft 19)*. Göttingen : Vandenhoeck/Ruprecht, 2001, s. 24-25; ALEXANDER, Jeffrey C. Toward a Theory of Cultural Trauma. In ALEXANDER, Jeffrey C – EYRMAN, Ron – GIESEN, Bernhard – SMELSER, Neil J. – SZTOMPKA, Piotr (eds.) *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley; Los Angeles; London : University of California Press, 2004, s. 1-30.

Kým pristúpime k týmto otázkam, je potrebné vyriešiť niektoré metodologické problémy a stanoviť, na základe akých kritérií budú vyhodnotené písomné pramene, pretože existuje niekoľko foriem historického pozorovania, z ktorých každá používa špecifický uhol pohľadu a metodiku. Táto štúdia sa opiera predovšetkým o skúsenosti a spomienky súčasníkov, ktoré sú významným zdrojom historického pozorovania, pretože diktatúry mali snahu potlačiť tieto spomienky pomocou vnúteného zabudnutia.³

V sovietskych režimoch sa masové vyvlastňovanie súkromného majetku realizovalo pomocou teroru, ktorý bol zdôvodnený argumentom, že súkromný majetok bol hlavnou prekážkou industrializácie a chopenia sa politickej moci. Agenti diktatúry považovali takýto prístup za nevyhnutnú podmienku riadenej akvizície majetku a jeho čiastočného rozdelenia. Stranícki vodcovia tiež vyvlastňovanie považovali za nástroj minimalizovania materiálnej a psychologickej nezávislosti roľníkov. V spôsobe a načasovaní mala kolektivizácia dosah na všetky aspekty hospodárskeho, sociálneho a kultúrneho života. Zároveň je dôležité vziať do úvahy násilnú kolektivizáciu ako jeden z prvkov komunistickej socializácie. Pojem „socializácia“ sa vzťahuje k interaktívnemu spoločenskému systému, do ktorého boli ľudia nevyhnutne zapojení prostredníctvom štátneho riadenia, propagandy, politickej mobilizácie a osobných záujmov. Táto špecifická spoločenská situácia dostala oficiálne označenie „*spoločensky významný problém*.“

Tak v metodike, ako i v predmete záujmu sa táto štúdia primárne sústreďuje na podrobné vykreslenie politicko-sociálnych dejín kolektivizácie. V kontexte sovietskeho systému trvalo prvé neprerušované obdobie kolektivizácie v Maďarsku od roku 1948 do roku 1953. Stalinova smrť v roku 1953 predznamenal krátke obdobie liberalizácie, avšak stranícki vodcovia iniciovali tesne pred revolúciou v roku 1956 novú kolektivizačnú kampaň. Po medziobdobí v rokoch 1957 a 1958 vodcovia strany rozbehli záverečnú fázu, ktorá trvala od roku 1958 do roku 1961. Prvá časť nasledujúcej kapitoly prináša charakteristiku agrárnej politiky komunistickej strany, jej vedenia a oficiálneho zakladania družstiev. Druhá časť štúdie predstavuje agrárnu situáciu po revolúcii od roku 1956 počas záverečnej kolektivizačnej kampane a otázky týkajúce sa sociálnych dôsledkov štátneho teroru, reakcií naň a jeho následkov.

Propagovaný obraz budúcnosti a význam agrárnej politiky

Po druhej svetovej vojne došlo v maďarskej populácii a sociálnej štruktúre k dôležitým zmenám. Celkový počet obyvateľov v krajine sa zvýšil z deväť miliónov na konci vojny na 9,96 milióna v roku 1960. Do roku 1980 došlo k dramatickému poklesu vidieckeho obyvateľstva⁴

---

3 Moja štúdia vychádza z písomných historických dokumentov, ktoré v tej dobe boli všeobecne klasifikované ako tajné. Používam dokumenty z archívnych zbierok Národnej strany, ministerstiev a súdneho systému, ako aj z archívov na krajskej úrovni týchto inštitúcií. Nepodarilo sa mi zapracovať informácie z približne 40 rozhovorov vzhľadom na ich divergentný naratívny obsah a priestorové obmedzenia. KOVÁCS, József Ö. *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúraban. A vidéki Magyarországi politikai társadalomtörténete 1945 - 1965.* Budapest : Korall, 2012.

4 VALUCH 2001, s. 33-34, 199.

dôsledkom migrácie Nemcov a Slovákov po vojne⁵ a taktiež následkom protiroľníckej agrárnej politiky v 60. rokoch, ktorá odlákala odhadom 90- až 100-tisíc ľudí ročne z dedín do miest s príslubom práce v priemysle. Len v tomto desaťročí klesol počet obyvateľov vidieka z 5,7 na 5,3 milióna. Napriek tomuto trendu viac ako polovica maďarskej populácie stále žila na vidieku. V roku 1949 pracovalo takmer 52 % ľudí z celkového počtu zamestnaných v poľnohospodárskom sektore. Tento údaj klesol na 38 % v roku 1960, na 27 % v roku 1970, na 20 % v roku 1980 a nakoniec na 8,5 % v roku 1995. Okrem toho v rokoch 1950 až 1970 jeden milión pracovníkov (20 až 25 % zárobkovo činných ľudí) opustilo poľnohospodárstvo. Medzi najviac poškodzujúce zmeny patrili prudký pokles zdatných zamestnancov v dôsledku starnúcej populácie. Jedným z najviditeľnejších prvkov zasahovania do života vidieka bola politika namierená proti systému odľahlých hospodárstiev.

Dôsledkom radikálne zmenenej štruktúry vlastníctva sa po druhej svetovej vojne agrárna politika stala stredobodom širšej vládnej kampane s cieľom transformovať hodnotové systémy vidieckeho života.⁶ Z historického hľadiska možno otázku pozemkového majetku v tom čase interpretovať ako paradox.⁷ Kým v čase distribúcie pôdy v roku 1945 si veľká časť roľníctva priala získať pozemky, o niekoľko rokov neskôr sa vlastníctvo a nerovnosti ním generované stali koreňom mnohých problémov. Spôsob, ktorým komunistická strana realizovala program rozdelenia pozemkov tiež spôsobil nové konflikty. Podľa pozemkovej reformy z marca 1945 sa malé alebo „trpasličie“ pozemky stali dominantnou formou poľnohospodárskej pôdy: vlastníci malých pôdných celkov predstavovali 80 % z agrárnej populácie, veľké roľnícke hospodárstva predstavovali 3 % a 17 % vidieckej populácie bolo bez majetku.⁸ V dôsledku rozdelenia pôdy sa u značnej časti roľníctva vyvinul silný zmysel pre vlastníctvo pôdy, čo následne zohralo významnú úlohu v odpore proti násilnej kolektivizácii, ktorá začala v roku 1948 a ktorú roľníci považovali za porušenie predchádzajúceho sľubu strany o nezávislom vlastníctve pôdy.

Nová spoločenská štruktúra tiež podstatne transformovala tradičné vidiecke zvyky a agrárna politika strany sa stretla so silným odporom. Od roku 1948 sa všeobecným cieľom stalo podporovanie „budovania socializmu“ v krajine prostredníctvom kolektívneho poľnohospodárstva s jasným zámerom zvýšiť životnú úroveň.⁹ Na tento účel bola navrhnutá metóda zmeny prevažujúcej majetkovej štruktúry prostredníctvom štátneho vlastníctva. Tí, ktorí zostali na dedinách, sa mali zúčastňovať na riadení a produkcii veľkých družstiev. S cieľom financovať túto kampan (a v konečnom dôsledku v snahe vytrvať roľníctvo) boli zavedené dane a systém povinných rekvizícií. Aj keď vzhľadom k ich vojnovej skúsenosti tieto agresívne

---

5 Nemcov presídlili a Slováci boli súčasťou výmeny maďarsko-slovenskej populácie.

6 KOVÁCS 2012, s. 83-87.

7 SZAKÁCS, Sándor. A földreformtól a kollektivizálásig 1945 – 1956. In GUNST, Péter (ed.) *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*. Budapest : Napvilág, 1998; VALUCH 2001, s. 189-191.

8 VALUCH 2001, s. 190.

9 HABUDA, Miklós – RÁKOSI, Sándor – SZÉKELY, Gábor – VARGA, György T. (eds.) *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948 – 1956*. Budapest : Napvilág, 1998, s. 15-32, 55-65.

nové spôsoby v žiadnom prípade neboli pre roľníkov novinkou, agrárna politika strany bola skutočne traumatizujúca, zahŕňala násilie, teror a útoky na cirkev a náboženstvo.¹⁰ Proces sovietyzácie a obsadenia dedín začal násilným prevzatím cirkevných škôl zo strany štátnych orgánov. Potom nasledovala implementácia radikálnej agrárnej politiky. Tento faktor sa v maďarskom historickom výskume všeobecne prehliada, aj keď je veľmi dôležitý pri skúmaní procesu zničenia sociálnych štruktúr súdobej vidieckej spoločnosti.

Prvé družstevné celky

Po druhej svetovej vojne došlo k reorganizácii existujúcich družstiev založených na dobrovoľnom vstupe. Asi 100 družstiev bolo zrušených v období pred začiatkom kolektivizácie v roku 1948. Nedostali štátnu pomoc. Následne sa ustanovili družstvá na hospodárstvach, ktoré mali minimálne 171 ha pasienkov alebo 34,2 ha viníc či sádov, pôvodne prevedených do súkromného vlastníctva v rámci pozemkovej reformy podľa zákona z roku 1945. Miestni členovia komunistickej strany disponovali veľkým vplyvom na tieto „dedinské družstvá“, ktoré mali významný sociálny a ekonomický dosah, s 2 199 673 členmi v celkovo 7 753 družstvách.¹¹ Oficiálne vnútorné dokumenty komunistickej strany z februára 1948 a ďalších rokov obsahujú odkazy na zámer strany transformovať majetky malých roľníkov, hoci až do júla 1948 sa neobjavilo žiadne verejné oznámenie o kolektivizačnej kampani.¹² Neskoršie vyhlásenia strany už obsahovali známe „protikulacké“ stalinské doktríny hovoriace o nutnosti obmedziť činnosť „dedinských vykorisťovateľov“. V súlade s vládnym nariadením z augusta 1948 boli zorganizované prvé skupiny s cieľom skonfiškovať prenajaté majetky presahujúce 14,3 ha. Prví roľníci, ktorí vstúpili do družstiev, boli tí, ktorí v čase pozemkovej reformy v roku 1945 nedostali žiadnu pôdu – bezzemkovia a vracajúci sa vojnoví zajatci. Majetok bol často vyvlastnený svojvoľne alebo prostredníctvom štátom podporovanej moci.¹³ Rovnako ako v Sovietskom zväze a Bulharsku, boli vytvorené tri typy organizácií: typ I, v ktorom bola pôda obrábaná spoločne, avšak výnosy boli distribuované v závislosti na veľkosti vloženého pozemku; typ II, v ktorom bola pôda obrábaná spoločne a výnosy boli distribuované podľa priemerného výnosu plodín bez ohľadu na veľkosť vloženého pozemku; a typ III, v ktorom boli výnosy rozdelené podľa množstva vynaloženej práce.

Kolektívna správa sa vzťahovala na všetku pôdu, ktorú členovia vlastnili alebo mali prenajatú, s výnimkou pozemkov s rozlohou 0,86 ha určených pre domácnosti.¹⁴ Spočiatku pre existenciu družstiev bolo nevyhnutné členstvo najmenej desiatich príslušníkov a pôda s rozlohou 17,1 ha. Na konci roka 1949 bolo 98,5 % ich členov chudobní poľnohospodári alebo bezzem-

10 HABUDA – RÁKOSI – SZÉKELY – VARGA 1998, s. 164-166.

11 HONVÁRI, János. Magyarország gazdasági fejlődése a II. világháború után (1945 – 1958). In HONVÁRI, János (ed.) *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Budapest : Aula, 1997, s. 514-525.

12 Prvý tajomník strany Mátyás Rákosi hovoril o týchto radikálnych zmenách vo svojom prejave 20. augusta 1948 v Kecskeméte.

13 HONVÁRI 1997, s. 514-525; Maďarský národný archív (Magyar Országos Levéltár, MOL), M-KS-276, f. 93, cs. 147 ő. e. 25. marca 1949, 44.

14 HONVÁRI 1997, s. 524.

kovia. Na konci roka 1950 bolo 59 % pôdy a 65 % osobného majetku podporované štátom vo forme grantov, investícií alebo úverov. K 31. decembru 1950 bolo registrovaných 2 185 družstiev, z ktorých drvivá väčšina bola typu III.¹⁵

Komunistická strana dosiahla tieto výsledky predovšetkým pomocou likvidovania individuálneho vlastníctva pôdy prostredníctvom ekonomických, administratívnych a násilných opatrení s cieľom donútiť roľníctvo pripojiť sa k družstvám.¹⁶ V rokoch 1949 až 1953 strana iniciovala obzvlášť zničujúcu kampaň s cieľom integrovať izolované usadlosti, určité dediny a statky do družstiev. Táto kampaň zahŕňala 2 280 komunít a 2,3 milióna ha pôdy.¹⁷ V polovici týchto komunít došlo k náboru do družstiev dvakrát a v ostatných dokonca častejšie. Napriek vytrvalému tlaku štátu mnohí roľníci neboli ochotní postúpiť svoju pôdu družstvám. V dôsledku toho štát čelil viacerým problémom vrátane spochybnenia vlastníckych práv, migrácie z poľnohospodárskych komunít, nedostatku pracovných síl a významnému poklesu produkcie v porovnaní so súkromným hospodárením.¹⁸ Krízu v poľnohospodárstve takisto zhoršil nedostatok odborných znalostí.¹⁹ Efektívne riadenie a intenzívna práca sa namiesto toho sústredili na pozemky pre domácnosti, ktoré poskytovali odhadom 70 % príjmu roľníka v roku 1950 a viac ako polovicu príjmu v roku 1960.²⁰

Za zváženie stoja kvantitatívne výsledky prvých vln kolektivizácie od roku 1948 do júla 1953, po ktorých prišla k moci vláda Imreho Nagya. S ňou nastalo obdobie uvoľnenia, počas ktorého počet družstiev klesol. V období pred rokom 1959 bol počet družstiev najvyšší. V polovici roka 1953 existovalo 5 224 registrovaných družstiev s 376-tisíc členmi, ktorých pôda zahŕňala 1,6 milióna ha, čo bolo 26 % z celkovej poľnohospodárskej pôdy. Z celkovej rozlohy tvorili súkromné pozemky 54 % a zostávajúce výmery pôdy boli zaradené do niekoľkých ďalších kategórií, ktoré neboli konkretizované.²¹

Podľa správy strany z roku 1949 existovalo v družstvách niekoľko skupín sociálneho zadenia: noví vlastníci pôdy, tradiční malí a strední roľníci, bývalí vojnoví zajatci, Maďari vyhnaní zo Slovenska, stúpenci komunistickej strany a príbuzní.²² V niektorých prípadoch boli ženy či

15 Tamže, s. 525-526.

16 NÁDASDI, József. *Tagosítások és birtokrendezések Magyarországon a XIX. század közepétől 1956-ig*. Nyíregyháza : Stúdium, 1996.

17 MOL, M-KS-276, f. 85. cs. 9. ő. e. 14. januára 1949, 2-5; *Magyar Közlöny*, č. 17, 22. januára 1949; *Magyar Közlöny*, č. 33, 12. februára 1949. V rovnakej dobe vznikali atrapy družstiev v západnom a východnom Maďarsku, ktoré mali dvakrát viac vybavenia než potrebovali, s cieľom vytvoriť dojem, že boli oveľa rozvinutejšie než v skutočnosti. MOL, M-KS-276, f. 85. cs. 10. ő. e. 21. januára 1949, 49-51.

18 Prostredníctvom takzvaných ponúk pozemkov bolo 857 142 ha pôdy prevedených do vlastníctva štátu, pričom družstvá neboli schopné väčšinu z nej obrábať. HONVÁRI 1997, s. 529.

19 K 31. decembru 1953 z 3 307 riaditeľov družstiev 2 203 nemalo príslušnú kvalifikáciu. HONVÁRI 1997, s. 533; MOL, M-KS-276, f. 85. cs. 10. ő. e. 1949, 7-16.

20 HONVÁRI 1997, s. 535; VALUCH, Tibor. „Községünkben nagy előrehaladást értünk el a szocializmus építése terén.“ A történeti parasztság és az életmód változásai Magyarországon a hatvanas években. In RAINER, M. János (ed.) *Múlt századi hétköznapiak. Tanulmányok a Kádár-rendszer kialakulásáról*. Budapest : 1956-os Intézet, 2003.

21 HONVÁRI 1997, s. 536.

22 MOL, M-KS-276, f. 85. cs. 10. ő. e. 1949, 7-16.

starší ľudia z družstiev vylúčení. Podľa hlásení strany sa členovia regrutovali takmer výhradne z chudobných sociálnych skupín bez pozemkov, ktorí vstúpili do komunistickej strany.²³ V jednej správe sa o členskom zložení družstiev uvádza: „Úloha strany bola rozhodujúca tak v prebratí iniciatívy, ako i pri presadzovaní svojej vodcovskej roly.“ V tomto zmysle bolo pre západné Maďarsko príznačné zloženie družstiev typu III, nakoľko takmer všetky bez výnimky patrili do tejto skupiny.²⁴ Vysoký podiel nových majiteľov nehnuteľností v tomto regióne bol ohromujúci. Členská základňa sa až do začiatku roku 1949 skladala predovšetkým z hláv rodín, pripojilo sa len veľmi málo žien či mládeže. V rozpore s propagandou štátu len 26 % družstiev zapájalo ženy a len bezvýznamný počet z nich boli členky.²⁵

Pokiaľ ide o sociálne zloženie družstiev, podiel chudobných farmárov bol najvyšší vo východnom Maďarsku, zatiaľ čo v severnom Maďarsku, kde koncentrácia priemyselných zón bola vyššia, sa väčšina kolektívov družstiev skladala z nových majiteľov. V Maďarsku oficiálne vypočítaná priemerná veľkosť pozemkov družstiev predstavovala menej ako 228 ha.²⁶ V čase vzniku družstiev v roku 1949 im patrilo len 4,1 % ornice; do roku 1956 sa toto číslo zvýšilo na 12,4 %. Avšak mnohé z týchto družstiev neboli schopné pôdu úspešne obrábať a na jar roku 1952 viac ako polovica z úradne založených družstiev čelila kritickému nedostatku pracovníkov.²⁷ Tento problém bol oficiálne pripisovaný skutočnosti, že ženy nemali dovolené byť členkami družstiev. Okrem toho, mnohých členov odlákali priemyselné podniky alebo štátne hospodárstva. Navyše, členovia veľkých poľnohospodárskych družstiev vo východnom Maďarsku údajne odmietali pracovať.²⁸

Odhaduje sa, že do roku 1955 malo 20 % členov poľnohospodárskych družstiev vek 50 až 60 rokov a 15 % malo viac než 60 rokov. Napriek tomu väčšina družstiev nedokázala adekvátne doceniť svojich starších zamestnancov.²⁹

Družstvá spravidla nedokázali fungovať podľa určených pracovných postupov. Ako hovorí správa, vedenie: „Často porušovalo základné práva členov, vylučovalo ich, typicky bez súhlasu rady družstva a bez odôvodnenia. Evidovali sa tisíce oprávnených sťažností týkajúcich sa neoprávneného rozdeľovania príjmov a nezákonného zadržovania zaslúžených dividend. Zneužívanie členských práv v mnohých družstvách podkopávalo dôveru členov, oslabovalo ich živobytie a odrádzalo nových členov od vstúpenia do družstva. Neistota obživy a používanie násilia ako metódy riadenia viedli k rozšíreniu individuálnych metód produkcie. Môžeme spomenúť napríklad

23 Tamže.

24 Tamže.

25 Tamže.

26 HONVÁRI 1997, s. 530.

27 MOL, XIX-K-1-ah. 18. d. 25. marca 1952, č. 2451/IV. Na každého člena v roku 1953 pripadala priemerná veľkosť pozemku 4,4 ha. V roku 1954 to bolo 4,7 ha. Štatisticky sa členstvo skladalo prevažne z „pracovníkov s obmedzenou pracovnou kapacitou a pracovníkov pokročilého veku“, 20 % bolo vo veku 50 až 60 rokov, asi 15 % ich bolo starších ako 60 rokov. Riaditelia družstiev sa starých pracovníkov pokúšali zbaviť. MOL, XIX-K-1-ah. 19. d. 26. januára 1955, č. 9. 7; MOL, XIX-K-1-ah. 19. d. 22. januára 1955, č. 3. 2.

28 MOL, XIX-K-1-ah. 18. d. 25. marca 1952, č. 2451/IV.

29 Tamže.

*rozširovanie plochy pre domácnosť na viac ako jeden aker, zvyšovanie počtu hospodárskych zvierat alebo praktizovanie čiastočnej kultivácie. Najmä v blízkosti hlavného mesta bolo bežnou praxou pod rúškom družstiev zaoberať sa priemyselnou alebo komerčnou činnosťou, využívajúc štátnu podporu a zapájať sa do zakázaných aktivít a tajiť zlé finančné spravovanie.*³⁰

Podľa oficiálnych správ ministerstva poľnohospodárstva, výroba družstiev bola vzhľadom k rozsiahlemu využívaniu pôdy nízka. Okrem toho družstvá trpeli nedostatkom pracovných síl a postupným rozširovaním pestovateľských oblastí obilia, ktoré v roku 1955 pokrývali 38,3 % ornice.

Je zrejmé, že vláda Imreho Nagya, uvedomujúc si v druhej polovici roka 1953, že nútená kolektivizácia a násilie boli neprijateľné, predstavila nový citlivejší prístup, ktorý mal za následok pokles počtu družstiev a členskej základne. V spätnom pohľade sa rok 1952 zdá byť najrepresívnejším rokom kolektivizácie, pretože 70 % družstiev, ktoré boli následne rozpustené, vznikli práve v tomto roku. 80 % z tých, ktorí v tomto období ukončili svoju činnosť, boli malí a strední roľníci.³¹ Po odvolaní Imreho Nagya z funkcie v marci 1955 sa začala nová vlna násilnej kolektivizácie a súčasne s ňou aj najvýraznejší úpadok družstiev.

Tiché bojisko a segregácia po roku 1956

Význam odporu roľníctva je zjavný v skutočnosti, že mnoho družstiev pred revolučných rokov sa pod vplyvom revolúcie v roku 1956 úplne rozpadlo. Väčšina družstiev sa nerozpádla v priebehu revolúcie, ale následne počas porevolučného obdobia v novembri a decembri 1956. Proces ukončenia a rozpadu dosiahol vrchol 15. januára 1957, keď podľa oficiálnych záznamov fungovalo iba 37 % z 3 954 družstiev.³² Tvorba družstevných podnikov v rokoch 1957 – 1958 bola „dobrovoľná“ (tvorila len 5 až 10 % agrárneho sektora), pričom veľká väčšina poľnohospodárskych podnikov pôsobila samostatne.³³ Tieto štatistické údaje naznačujú zlyhanie socialistického projektu v širokom meradle.

Členstvo v družstvách po roku 1956 odrážalo rozvrstvenie podľa ekonomického postavenia a manažérskych zručností agrárneho obyvateľstva. To v rámci vidieckej spoločnosti podnieťilo vznik nových vzorov segregácie, ktoré zapríčinili rôzne vnútorné konflikty. Do skupiny vymenovanej stranou za „agrárnych proletárov“ patrili prví, ktorí sa prihlásili do družstiev.³⁴ Členstvo vrstvy agrárneho proletariátu sa v období od marca 1957 do marca 1958 zvýšilo z 37,6 % na 57,4 %. Naproti tomu podiel stredných roľníkov klesol z 26,6 % na 15,3 % a počet

30 MOL, XIX-K-1-ah. 19. d. 22. januára 1955.

31 HONVÁRI 1997, s. 551.

32 MOL, M-KS-288, f. 11. cs. 84. ő. e. 29. mája 1957, 2. V prípade ostatných druhov poľnohospodárskych jednotiek, ktoré umožňovali väčšiu individuálnu aktivitu, bola rýchlosť dezintegrácie menšia. Tieto čísla ukazujú hlavný trend.

33 VALUCH 2001, s. 195; VARGA, Zsuzsa. Az agrárium 1945-től napjainkig. In ESTÓK, János et al. *Agrárvilág Magyarországon 1848 – 2002*. Budapest : Argumentum etc., 2003, s. 304.

34 „Agrárny proletariát“ možno definovať ako bezzemkov.

malých roľníkov z 35,8 % na 27,3 % v priebehu toho istého obdobia.³⁵ Dva roky po revolúcii v roku 1956 možno považovať za jediné obdobie v povojnových maďarských sociálnych dejinách, keď sa mladí ľudia rozhodli zostať a vykonávať poľnohospodársku činnosť namiesto toho, aby odišli. Rovnako počas týchto dvoch rokov došlo k obráteniu migračného trendu medzi vidieckou mládežou. Tento trend bol viditeľný v zložení členstva družstiev. V rovnakom období boli z družstiev vylúčené staršie osoby. Navyše, členovia strany tvorili v zložení dedinskej spoločnosti absolútnu menšinu. Podľa dostupných údajov len 14,8 % z 122 296 členov družstiev bolo v roku 1957 členmi strany.³⁶ Stranícki funkcionári považovali agrárnych proletárov a tých s podobným spoločenským postavením za primárnych kandidátov straníckej podpory. Ľudia s podpriemernými ekonomickými prostriedkami a s nízkym sociálnym postavením považovali členstvo v strane za atraktívne riešenie.

Posledná kolektivizačná kampaň počas rokov 1958 – 1961

V máji 1958 vydali stranícki predstavitelia kolektivizačnej kampane nariadenie na rozmiestnenie robotníckych gárd do každého okresu v celej krajine, aby uskutočnili poslednú kolektivizačnú kampaň.³⁷ V druhej polovici roka 1958 sa represálie proti priaznivcom revolúcie z roku 1956 viac-menej zavŕšili popravou bývalého premiéra Imreho Nagya (ktorého roľníci prijali priaznivo) a jeho spolupracovníkov. Vedenie strany vydalo aparátu strany a policajným organizáciám nové politické pokyny, v rámci ktorých kolektivizačná kampaň figurovala ako dôležitý prvok.³⁸

Ako súčasť poslednej kampane zhodnotili stranícki vodcovia regionálne faktory, ktoré prispeli k úspechu alebo neúspechu predchádzajúceho kolektivizačného úsilia. Kraje vo východnom Maďarsku – Békés, Szabolcs, Szolnok a západné maďarské kraje regiónu Fejér považovali za oblasti s „nadpriemerným potenciálom pre rozvoj.“ Uprednostnili ornicu, pretože zistili, že družstvá na tomto území fungovali pomerne dobre a produktívne. Vzali do úvahy veľký počet chudobných roľníkov v týchto krajoch, ako aj „významné revolučné tradície roľníctva,“ uznajúc, že „udalosti roku 1956 viedli k menšiemu počtu výtržností v týchto regiónoch než inde.“³⁹ Náborový proces viedlo 50 až 100 ľudí s rozhodovacími právomocami, ktorí boli členmi miestnych straníckych organizácií a mimoriadni aktivisti v každom kraji, ako i ďalších 20 až 50 členov na krajskej úrovni. Celková plocha určená na kolektivizáciu bola stanovená na 4,9 milióna ha, čo bolo 80 % poľnohospodárskej pôdy v krajine. Trojročný plán mal dve alternatívy: ten, ktorý predpokladal 70 -percentnú mieru kolektivizácie, a ten so 60 až

35 MOL, M-KS-288, f. 11. cs. 84. ő. e. 29. mája 1957, 2.

36 Tamže.

37 MOL, M-KS-288, f. 11. cs. 275. ő. e. 17. mája 1958.

38 Krajskí a okresní prokurátori a sudy vynášali neobvykle tvrdé rozsudky za všetky čo i len malé komentáre, ktoré kritizovali kolektivizačnú kampaň. Veľký počet agentov v agrárnej spoločnosti pravidelne informoval o takýchto činoch. MOL, XIX-B-14. ORFK 387. d. 1961.

39 MOL, M-KS-288, f. 11.cs. 348. ő. e. 7. augusta 1958, 34.

65-percentnou mierou kolektivizácie. Bolo však zrejmé, že obe alternatívy neboli dotované dostatočným množstvom finančných prostriedkov.⁴⁰

Dôležitou počiatočnou stratégiou bolo ovládnuť cirkev, ktorá nesúhlasila s politikou strany na vidieku. Podľa správy zo septembra 1958 politická polícia a predstavitelia strany znovu získali vplyv na kľúčové cirkevné miesta.⁴¹ Zanedlho potom sa konali komunálne voľby, ktoré sa považovali za dôležitý test podpory strany a kolektivizácie. Je zaujímavé, že niektorí účastníci volieb do zastupiteľstiev spájali voľby s kolektivizáciou. *„Na niekoľkých miestach nepriateľ rozširuje názor, že tí, ktorí podpíšu volebný register, sa budú musieť stať členmi družstva.“*⁴²

Najvyššie vedenie strany určilo kraj Győr v blízkosti rakúskych hraníc za prvú oblasť, ktorá mala byť plne združstevnená. Toto rozhodnutie ovplyvnili regionálne hospodárske, sociálne a politické faktory. Kampaň v Győri sa začala koncom roka 1958 a bola koncipovaná ako modelová pre kolektivizačnú snahu po roku 1956. Vedenie strany verilo, že *„najúčinnjším riešením“* bolo *„začlenenie celej komunity do družstva,“* na rozdiel od skoršej praxe spočívajúcej vo vytváraní malých družstiev.⁴³ Odvolávali sa na skúsenosti v susednom kraji Veszprém, kde podľa ich názoru výsledky potvrdili, že celková kolektivizácia bola možná. Aj keď verejnosť väčšinou vedela o brutálnostiach, ku ktorým sa strana uchýlila počas kampane, boli snahy takéto konanie zatajiť. Tento postup je znázornený v liste, ktorý napísala rozhlasová reportážka, podľa ktorej vedúci funkcionári neboli ochotní poskytnúť informácie: *„Keď majiteľ pozemkov odmietol vstúpiť, hlavu mu obúchali o stenu a nútili ho lízať stenu.“*⁴⁴

Na jar roku 1959 bolo už 55,1 % všetkej ornice začlenenej do družstiev. Prvé kroky sa uskutočnili v západnom Maďarsku, v oblastiach Győr, Veszprém, Komárom a Fejér a v Szolnoku v strednom Maďarsku, ktorým strana od začiatku dávala prednosť.⁴⁵ Kampaň pokračovala v prevažne agrárnych regiónoch v druhej fáze na jeseň roku 1960 a v roku 1961. Do roku 1962 sa približne 75 % poľnohospodárskych pracovníkov stalo členmi družstiev.

Tabuľka č. 1 ilustruje danú krízu a štrukturálne zmeny týkajúce sa rozvoja individuálneho vlastníctva. Je pozoruhodné, že v rokoch 1957 – 1958 pred záverečnou fázou kolektivizácie sa počet individuálne vlastnených nehnuteľností výrazne zvýšil.

---

40 Tamže.

41 Je dobre známe, že zabezpečenie chodu cirkevných farností je závislé od štátnej podpory. MOL, M-KS-288, f. 11. cs. 373. ó. e. 22. septembra 1958.

42 MOL, M-KS-288, f. 11. cs. 376, 425. ó. e. 27. septembra 1958, 24. januára 1959.

43 MOL, M-KS-288, f. 11. cs. 427, 436. ó. e. 2. a 13. februára 1959.

44 Győr-Sopron County Archive, MSZMP, 1. f. 13. f. cs.17. ó. e. 4. februára 1959. Na národnej úrovni, miestne zastupiteľstvá a vodcovia strany mali rozdielne názory na kolektivizáciu, pretože niektorí z nich boli sami majiteľmi nehnuteľností.

45 MOL, M-KS-288, f. 11. cs. 446. ó. e. 28. februára 1959.

Tabuľka č. 1. Množstvo individuálne vlastneného majetku v rokoch 1949 – 1962.

	0–0.57 ha	0.57–2.86 ha	2.86–5.71 ha	5.71–11.4 ha	11.4–14.3 ha	14.3 ha –	Total
1949	219,200	664,700	458,000	240,300	30,600	47,200	1,600,000
1950	211,600	638,800	452,400	234,000	33,700	34,000	1,604,500
1951	207,000	601,100	436,500	224,500	23,400	25,000	1,517,500
1952	193,900	567,400	399,600	207,700	17,700	14,000	1,400,300
1953	230,600	553,500	317,400	143,800	14,200	10,500	1,270,000
1954	234,600	663,500	373,200	169,100	15,500	9,100	1,465,000
1955	247,600	702,000	380,700	159,800	12,800	7,100	1,510,000
1956	268,400	655,500	352,300	150,900	11,400	6,500	1,445,000
1957	276,600	738,800	417,200	173,700	11,400	4,900	1,622,000
1958	267,739	756,185	423,923	172,361	10,800	3,840	1,634,848
1959	290,000	780,000	350,000	119,000	5,500	2,100	1,446,600
1960	300,000	367,859	95,081	69,469	11,681	1,302	845,392
1961	0	135,000	15,000	8,500	1,500	0	160,000
1962	0	123,580	13,670	6,800	950	0	145,000

Zdroj: Mezőgazdasági adattár I-II, Budapest : KSH, 1972; VALUCH 2001, s. 199.⁴⁶

Stážnosti na „*statút väžňa*“ a prispôsobenie sa s odporom

Tvrdu realitu sociálnych podmienok počas záverečnej fázy kolektivizácie potvrdzujú interné dokumenty strany.⁴⁷ Niektoré prípady sa dostali do pozornosti straníckych úradníkov po tom, ako roľníci predložili sťažnosti štátnym orgánom, rozhlasovým staniciam alebo tlači. Niektoré sťažnosti mali formu skupinových petícií podpísaných tisíckami ľudí. Spôsoby komunistického systému a jeho zástupcov sú zreteľné napríklad v prípade z obce Fót v Peštianskom kraji, kde pôsobila skupina piatich až desiatich zástupcov strany počas troch mesiacov v roku 1960. Zastráňovali a fyzicky napadli viac ako 50 miestnych obyvateľov, ktorí odmietli vstúpiť do družstva. Snažili sa ich prinútiť bitím, hladovaním, výsluchmi a predvolávaním pred obecnú radu. Stranícki agitátori roľníkov často šikanovali, aj keď v niektorých prípadoch pochádzali z rovnakej spoločenskej triedy vrátane robotníckych milícií, robotníkov v priemysle, zamestnancov správy mesta alebo učiteľov.⁴⁸ V súdnom konaní, ktoré sa zaoberalo týmito ukrutnosťami, prokurátori na pokyn strany žalobu zamietli. Vysokí úradníci chránili agitátorov, ktorí surovosti spáchali.

46 V roku 1961 a 1962 boli poľnohospodárske jednotky väčšie ako 14,3 ha v tabuľkách uvedené spoločne. Po roku 1961 došlo k zmene kategorizácie pozemkov.

47 MOL, M-KS-288, f. 28. cs. 12. ő. e. 13. decembra 1961, s. 22-25.

48 Okrem analyzovania centrálnych správ v maďarských národných archívoch som robil výskum vo všetkých okresných archívoch. KOVÁCS 2012.

Obete, ktoré sa obrátili na *Népszabadság* alebo štátne orgány, či už v ústnych alebo písomných sťažnostiach, v svojom vnímaní často prijali „status väzňa.“⁴⁹ Väčšina týchto listov bola napísaná členmi staršej generácie, ktorí tvorili dominantný segment vidieckej spoločnosti. Jeden vidiečan z Vüspökmolnári v kraji Vas v západnom Maďarsku uviedol: „*Jedného dňa prišlo do dediny asi päťdesiat agitátorov a pomocou bitky a fyzického násillia nútili ľudí vstúpiť do družstva. Niektorých obyvateľov zatkli a odviezli.*“⁵⁰ Ďalší anonymný autor listu z Nyírbogát v kraji Szabolcs vo východnom Maďarsku tvrdil, že niekoľko ľudí, ktorí zohrali aktívnu úlohu pri podpore revolúcie v roku 1956, boli (potom) vykonávatelia kolektivizačnej kampane za istú kompenzáciu a ubytovanie.

Niekoľko súkromných roľníkov z Tiszakécske v regióne Dunaj-Tisza v stredovýchodnom Maďarsku vo svojich listoch napísalo: „*Roľníkov nútia prísť v noci do agitačnej miestnosti a pomocou obuškov ich presvedčajú, aby sa pripojili.*“⁵¹ Svedectvo starších poľnohospodárov z Albertirsa podáva správu o tom, ako kolektivizácia vytvorila rozkol medzi generáciami, ktorý zmenil tradičný roľnícky život: „*[Starší poľnohospodári] sú zúfalí, pretože nemôžu pracovať, pôdu im zhabali a ich živobytie je neisté. V minulosti sa o nich starali ich deti na oplátku za ich pôdu, ale nikto nie je ochotný tak robiť za ich dôchodky.*“⁵²

V tom čase už väčšina tých, ktorí boli schopní pracovať, opustili dediny alebo dochádzali z vidieckych obcí do svojich mestských pracovísk. Následkom toho sa ženy a starí ľudia stali väčšinovými členmi družstiev. Listy od týchto členov popisujú chudobu, hlad, nedostatok paliového dreva a túžbu odísť z družstva.⁵³

Vo februári 1960 dostal *Népszabadság* 3 008 listov, z ktorých 2 021 (67 %) prišlo z vidieka. Z nich 648 (22 %) hovorilo o problémoch obcí v súvislosti s násilím, ku ktorému došlo, keď boli zriaďované družstvá.⁵⁴

Do akej miery sa roľníci bránili kolektivizácii? Oficiálne správy dokumentujú masové demonštrácie roľníkov, ktoré v niekoľkých prípadoch viedli ženy.⁵⁵ Počas kolektivizačnej kampane protestovali samostatne hospodáriaci roľníci mnohými spôsobmi, od odchodu po verbálne a fyzické hrozby. Občas sa zrealizovali organizované akcie. Pri jednej príležitosti bol do budovy výboru hodený ručný granát.⁵⁶ Pri inej príležitosti 4. marca 1960 skupina 200 ľudí násilím vnikla do budovy výboru v obci Ruzsa v kraji Csongrád v južnom Maďarsku a predniesli miestnemu predsedovi prehlásenie o svojom úmysle vystúpiť z družstva. Polícia

49 Ku koncepcii „status väzňa“ a psychických problémov v sovietskych systémoch pozri SZTOMPKA, Piotr. *The Sociology of Social Change*. Oxford : Blackwell, 1993, s. 246-7, 281.

50 MOL, M-KS-288, f. 11. cs. 605. ő. e. 1960.

51 Tamže.

52 Tamže.

53 Tamže.

54 MOL, M-KS-288, f. 11. cs. 614. ő. e. 10. marca 1960.

55 MOL, M-KS-288, f. 11. cs. 614. ő. e. 5. marca 1960; 615. ő. e. 10. marca 1960.

56 MOL, M-KS-288, f. 11. cs. 705. ő. e. 24. augusta 1960.

a armáda dav rozohnali. Oficiálne dokumenty uvádzajú početné prípady jednotlivcov a ich rodinných príslušníkov, ktorí fyzicky ochoreli v dôsledku prenasledovania. Ľudia páchali samovraždy, ktoré sa riadiace orgány pokúšali tajiť. Policajné správy poskytujú záznamy dvoch prípadov samovrážd súvisiacich so správaním sa straníckych agitátorov v novembri 1960 v meste Orosháza v južnom Maďarsku – jedna samovražda sa skončila obesením, druhej sa zabránilo.⁵⁷

Počas kolektivizácie používali stranícki agitátori nasledujúce metódy teroru a násilia: Po prvé, administratívny nátlak, ktorý zahŕňal predvolania, prepustenie jednotlivca, príbuzných alebo rodinných príslušníkov z práce, brannú povinnosť a hrozbu vylúčenia alebo vylúčenie detí zo školy. Po druhé, verbálny, psychologický nátlak a zastrasovanie, ktoré zahŕňali vyhrážanie sa predsedu výboru cez miestny rozhlas, predstieranie, že agitátor je „sovietsky dôstojník“, „policajt“ alebo „prokurátor“, po ktorom nasledoval príkaz podpísať členstvo, nútenie neplnoletých podpísať dohody o členstve, prehľadávanie domovov, deštrukciu osobného majetku ako nábytku, vozidiel a náradia, odrezávanie chvostov koní a zabavovanie potravín a nápojov. Po tretie, fyzické násilie, ktoré zahŕňalo zatýkanie na ulici alebo v noci políciou, robotníckymi milíciami, ozbrojenými civilistami a inými „osvetovými pracovníkmi“, mučenie státím na jednej nohe, šliapanie po nohách, kopanie, ťahanie za vlasy a uši, búchanie hlavy o stôl a o steny, ťahanie nosa a genitálií, bitie boxerom a obuškom, bežanie v zimmníku, potenie pri kachliach, bitie kandidáta a jeho rodiny, ponižovanie žien a násilné vyzliekanie, vyhrážanie sa manželkám zbraňou, zároveň bitie manželov, bitie po chodidlách gumovými hadicami a nútenie obetí, aby vyberali rozpalené uhlíky z kachlí holými rukami.

Po fyzicko-psychologickom mučení nasledovala druhá fáza tohto procesu v budove výboru alebo kultúrnom dome. Bol to priateľský, zdvorilý rozhovor so známym človekom, zvyčajne miestnym administratívnym pracovníkom, ktorý pomáhal pri podpise prihlásenia sa za člena družstva. Aj keď brutalita bola rozšírená vo všetkých krajoch, už len správy o týchto činoch boli dostačujúce, aby prinútili ľudí vstúpiť do družstiev.

Maďarsko v komparatívnej perspektíve

Prvá fáza kolektivizácie, ktorá začala v roku 1948, stála počas revolúcie v roku 1956 pred veľkou výzvou. Počas dvoch týždňov revolúcie bola rozpustená väčšina družstiev. Ide o dôležitý údaj, ktorý vypovedá o neprijatí násilnej kolektivizácie maďarským roľníctvom a o ich podpore samostatnej poľnohospodárskej produkcie. Po potlačení revolúcie zohrala prevaha tohto názoru dôležitú úlohu v následnom odolávaní násilnej kolektivizácii. V druhej fáze kolektivizácie od roku 1958 do roku 1961 malo použitie teroru a zastrasovania, ako bolo praktizované v iných sovietskych režimoch, za následok zlikvidovanie veľkej väčšiny súkromných hospodárstiev. Význam revolúcie možno chápať z dvoch hľadísk: úplná kolektivizácia sa začala až dva roky po roku 1956 a revolúcia bola kľúčovým faktorom v rozhodnutí strany zaviesť model agrárneho manažmentu, ktorý sa odchyľoval od tradičného sovietskeho systému. Aj keď sa kolektivizačné

---

57 MOL, XIX-B-14. ORFK 387. d. 28. januára 1961.

kampane začali v roku 1948 v Bulharsku, Rumunsku a Československu, v Bulharsku ani v Rumunsku nedošlo ku žiadnym otvoreným roľníckym vzburám porovnateľným s tou v Maďarsku.⁵⁸ Revolúcia roku 1956 bola jedinečná, pretože sa týkala tak mesta, ako aj vidieka.

Podobne ako Maďarsko, aj keď o niečo neskôr, zahájilo Československo v roku 1949 program kolektivizácie založený na sovietskom modeli.⁵⁹ Do roku 1953 bolo zrušenie súkromných hospodárstiev na slovenskom území zrealizované vo väčšom meradle ako v Maďarsku. Zároveň sa oficiálne prenasledovanie „kulakov“ začalo neskôr ako v Maďarsku, kde boli už v roku 1945 majetky „kulakov“ zničené konfiškáciou a prerozdelením pôdy. Toto bolo v komunistickej propagande podávané ako „demokratická“ politika. Po represívnej daňovej politike nasledujúcich rokov prišla od roku 1949 neskrývaná „likvidácia kulakov“. Okrem ďalších faktorov možno rozdiely medzi týmito dvoma štátmi vysvetliť skoršími precedensmi „kolektivizácie“ v Československu, ktoré do istej miery zmiernili dopyt po pozemkoch. Napríklad zákonom z roku 1919 štát zhabal pozemky určitej veľkosti (nad 150 ha poľnohospodárskej pôdy), ktoré boli vo vlastníctve nemeckých a maďarských veľkostatkárov.⁶⁰ Nekompenzované zabavovanie pôdy Nemcov a Maďarov po druhej svetovej vojne bolo podobného významu. Pôda získaná konfiškáciou bola väčšinou prerozdelená v prospech českých a slovenských drobných poľnohospodárov a bezzemkov pracujúcich v poľnohospodárstve, čo významne posilnilo politickú lojalitu v krajine. Prvé obdobie československej kolektivizácie charakterizoval taký istý druh násillia zo strany komunistického štátu, aký sa našiel aj inde v regióne: vyhnanstvo, konfiškácia majetku či agresívna politická agitácia, ktorá zahŕňala mučenie a zmanipulované súdne procesy. Podobne ako Maďarsko, Československo prešlo čiastočnou destalinizáciou v rokoch 1953 a 1954, ktorá vyústila do rozpustenia takmer polovice družstiev v krajine. V Maďarsku toto prebehlo väčšinou na jeseň roka 1956. Druhá rázna vlna československej kolektivizácie prebehla v rokoch 1956 až 1960. To, že v Maďarsku bola záverečná fáza zavŕšenia celoplošnej kolektivizácie podniknutá hlavne v rokoch 1958 a 1960/1961, bol evidentne výsledok revolúcie v roku 1956, keď sa vládnuce štátne orgány rozhodli proces kolektivizácie odložiť.⁶¹

História násilnej kolektivizácie v Maďarsku ukazuje, že tak ako vo všetkých socialistických štátoch nielen štruktúry, ktoré mali v rukách moc (stranícke organizácie, tajná polícia, štátna polícia, robotnícke milície a čiastočne rady strany), boli používané na mobilizáciu roľníkov, ale taktiež boli nasadené aj iné sociálne a profesijné skupiny (robotníci, členovia družstiev, učitelia, úradníci a odborníci). V súlade so základnou črtou modernej diktatúry propagovalo

---

58 Pozri IORDACHI, Constantin – BAUERKÄMPER, Arnd (eds.) *The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe. Comparison and Entanglements*. Budapest; New York : CEU Press, 2014.

59 Pozri RYCHLÍK, Jan. *Collectivization in Czechoslovakia in Comparative Perspective, 1949–1960*. In IORDACHI, Constantin – BAUERKÄMPER, Arnd (eds.) *The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe. Comparison and Entanglements*. Budapest; New York : CEU Press, 2014, s. 181-210; MITROVICS, Miklós. *Csehszlovákia: egy „sikeres“ kollektivizálás kísérlete*. In HORVÁTH, Sándor – KOVÁCS, József Ö. (eds.) *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*. Budapest : MTA BTK TTI, 2015.

60 MITROVITS 2015, s. 357.

61 KOVÁCS 2012.

a realizovalo stranícke vedenie svoju politiku požadovaním účasti a podpory od všetkých sociálnych skupín. Rozsah tejto účasti bol viditeľnejší po zavŕšení prvej fázy kolektivizácie. V mnohých prípadoch boli roľníci, ktorým bolo vnútené členstvo, vyslaní nasledujúci týždeň ako agitátori. Táto stratégia slúžila na „zakrytie“ a rozptýlenie zodpovednosti. Následkom toho boli spomienky na minulé udalosti a pocit zodpovednosti za ne rozptýlené v celej spoločnosti.

Násilie zo strany agitátorov to bola typicky krajná metóda, používaná, keď už všetky ostatné metódy zlyhali. Za takých podmienok nebolo možné očakávať od poľnohospodárov optimálnu produktivitu.⁶² Nútené kampane boli v skutočnosti často zapríčinené nedostatkom kvalifikácie, skúsenosti a motivácie. Hoci štát (strana) zhabal všetky výrobné prostriedky, nebol schopný riadiť výrobný proces, pretože najdôležitejší prvok – ľudské zdroje – boli menej zamerané na produktivitu, keďže boli nútení vzdať sa v prospech štátu svojich majetkov a spolu s nimi tradičného poľnohospodárskeho systému a postupov. V neskorších rokoch bolo toto kompenzované pomocou pozemkov pre domácnosti, čo bol ústupok, ktorý stranícki vodcovia pochopili.

Keď sa kolektivizácia v 60. rokoch oficiálne zavŕšila, komunistické strany a vedenie štátu vo všetkých krajinách čelili rovnakým problémom: nízkej produktivite družstiev, ekonomickým stratám a dlhom.⁶³ Základný rozpor socialistického systému bol tiež evidentný vo vlastníckych vzťahoch, členovia družstva boli vlastníci iba teoreticky. Táto situácia mala kľúčový vplyv na otázky výnosu, napríklad to znamenalo, že štát získaval svoj podiel z ročných príjmov prioritne, pričom pre členov sa rozdistribuoval zvyšok.

Maďarská agrárna politika v konečnom dôsledku znamenala zvýšenie cien pre poľnohospodárskych výrobcov. Navyše, základná smernica Kádárovej politiky v 60. rokoch (éra Nového ekonomického mechanizmu), ktorú Kádár vysvetľoval ako „čokoľvek čo nebolo výslovne zakázané, bolo povolené“, spôsobila, že družstevníci mohli vyvíjať vedľajšie ekonomické aktivity. Na svojich nehnuteľnostiach mohli chovať viac hospodárskych zvierat. Mohli sa zaviazat' k práci na čiastočný úväzok, a mohli prijímať platbu v naturáliách. Na členov bola rozšírená sociálna podpora, čo významne prispelo k prijatiu systému. V rámci systému stranou kontrovaných záujmových skupín sa vytvorila lobby, ktorá mohla vetovať ceny alebo finančné rozhodnutia. V roku 1967 bol vydaný zákon, ktorý dával členom družstiev prednosť v kompenzáciách. Maďarskí činitelia v 70. rokoch nepodporovali prax iných socialistických krajín (vrátane východného Nemecka) vytvárať nadmerne veľké výrobné jednotky. Výsledkom toho bolo, že maďarské poľnohospodárstvo aj naďalej prosperovalo. V 60. rokoch a ešte viac v 70. rokoch sa vo výraznej miere zlepšila infraštruktúra, a to najmä vo vidieckych oblastiach. Modernizácia zvýšila produktivitu a konzumný spôsob života. To bola druhá strana Kádárovej politiky, ktorá začala obdobie takzvaného „sebavykorisťovania“. V podstate to znamenalo, že osobný majetok člena družstva umožnil intenzívne rodinné hospodárenie. Zloženie malový-

62 DURKHEIM, Émile. *A társadalmi munkamegosztásról*. Budapest : Osiris, 2001, s. 351-355; WEBER 1987, s. 78, 82, 165-168; KORNAI, János. *A szocialista rendszer. (Kritikai politikai gazdaságtan)*. Budapest : Heti Világgazdaság, 1993.

63 VARGA 2003, s. 305; SCHÖNE, Jens. *Frühling auf dem Lande? Die Kollektivierung der DDR-Landwirtschaft*. Berlin : Links, 2005, s. 244-251.

robcov v Maďarsku tiež prešlo zásadnými zmenami. Väčšina z nich už nebola roľníckeho, ale priemyselného pôvodu.⁶⁴

Socialistická skúsenosť zahŕňa niekoľko prvkov, ktoré sú jasne viditeľné v našom prehľade súdobej skúsenosti s nútenou kolektivizáciou. Patrí medzi ne napríklad používanie násilia a jeho vplyv na život ľudí, odolávanie a prispôsobenie sa ako reakcia na zdrvivúci nátlak na jednotlivca. Taktiež, ak vezmeme do úvahy socializmus v kontexte prístupu systému, všimneme si proces plytvania ako neoddeliteľnú súčasť tohto ekonomického a sociálneho systému.⁶⁵ Nespokojnosť s nedostatkom vecí potrebných pre každodenný život bola dôvodom na obavy nielen pre nomenklatúru, ale aj pre obyčajného človeka vystaveného politickej a ekonomickej kontrole. Pojem „morálna ekonomika“ bol používaný na charakterizovanie tých, čo boli nespokojní s nedostatkom materiálnych statkov a zvažovali protest a neposlušnosť ako legitímne kroky.⁶⁶ Pozorovanie každodenného života v socialistickej spoločnosti dokazuje všeobecné rozšírenie morálnej ekonomiky. Možným vysvetlením môže byť fakt, že obyvateľstvo bolo pripravené o svoj majetok a tradičné sociálne prostredie. Často bola pravdepodobným výsledkom neposlušnosť voči diktatúre.⁶⁷ Výskum kolektivizácie odhaľuje početné správy o krádežiach páchaných tak komunistickými vodcami, ako aj roľníkmi, rovnako ako rôzne iné činy porušujúce „socialistickú zákonnosť.“ Posledne menované sa vyskytovali aj v predchádzajúcich spoločenských systémoch, ale ich frekvencia a forma sa značne zmenila. Ďalším rozdielom je, že pôvodné kategórie „chudobný“ a „bohatý“ boli nahradené kategóriami „moje“ a „spoločné“ v protikladnom vzťahu.⁶⁸

V našom hodnotení nútenej kolektivizácie sme venovali náležitú pozornosť tým prvkom tohto systému, ktoré boli pokusmi o ústupky potrebám členov vrátane pozemkov pre domácnosti, povolenia nepoľnohospodárskych ekonomických činností, účasti v poľnohospodárskom marketingu a pomoci s infraštruktúrou. Je však dôležité zdôrazniť, že násilná kolektivizácia mala za následok zničenie tradičných roľníckych sociálnych a ekonomických inštitúcií, ako aj sociálnej súdržnosti a rozptýlenie značného počtu roľníckeho obyvateľstva do mestských a priemyselných oblastí. Okrem toho, použitie násilia, prenasledovanie a podriadenosť vládnuemu riadeniu vyvíjalo ohromný tlak najmä na tých roľníkov, ktorí boli predovšetkým nezávislými,

64 VARGA 2003, s. 311, 314, 328; HANN, Chris. *Die Bauern und das Land. Eigentumsrechte in sozialistischen und postsozialistischen Staatssystemen im Vergleich.* In SIEGRIST, Hannes – SUGARMANN, David (eds.) *Eigentum im Vergleich internationalen Vergleich (18.–20. Jahrhundert).* Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1999.

65 KEMÉNY, István. *A szocializmus a pazarlás rendszere.* (Orosz István levélinterjúja). In KEMÉNY, István. *Közélet a távolról.* Budapest : Gondolat, 1991, s. 85-95.

66 THOMPSON, Edward Palmer. *Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century.* In *Past & Present*, 1971, č. 50, s. 77-79; VIOLA, Lynne. *Peasant Rebels Under Stalin. Collectivization and the Culture of Peasant Resistance.* New York; Oxford : Oxford University Press, 1996, s. 206-209.

67 CERUTTI, Simona. *Norma és gyakorlat, avagy szembeállításuk jogosságáról.* In CZOCH, Gábor – SONKOLY, Gábor (eds.) *Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években.* Debrecen : Csokonai, 1995, s. 153-156.

68 SZILÁGYI, Miklós. *Törvények, szokásjog, jogszokás.* In PALÁDI-KOVÁCS, Attila (ed.) *Magyar néprajz VIII. Társadalom.* Budapest : Akadémiai, 2000, s. 750. Po roku 1956 väčšinu lesov na vidieku vyrúbali, napríklad 80 % lesov v kraji Pešť. Pest County Archive, XXVIII. 750. 1. f. 3. cs. 1. ő.e. 17. decembra 1956.

pôdu vlastniacimi poľnohospodármi. Jedným zo základných rysov nútenej kolektivizácie bolo zničenie tradičného spôsobu života. Bol to systém, ktorý možno priniesol ekonomické výhody, ale za nevyčísliteľnú cenu pre osoby v ňom žijúce.

Cituj:

Ö. KOVÁCS, József: Nútená kolektivizácia poľnohospodárstva v Maďarsku v rokoch 1948 – 1961. In *Forum Historiae*, 2016, roč. 10, č. 1, s. 119-134. ISSN 1337-6861.

...

Prof. József Ö. Kovács je profesorom histórie na Katolíckej univerzite Pétra Pázmányho v Budapešti. Súčasne pracuje ako vedúci poradca vo Výskumnom centre pre humanitné vedy Historického ústavu Maďarskej akadémie vied. Vo svojom výskume sa zameriava na dejiny vidieckej spoločnosti a obdobie komunistickej vlády v Maďarsku.

Kontakt: O.Kovacs.Jozsef@btk.mta.hu